

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. 12.

Fylke: Sogn og Fjordane

Tilleggsspørsmålnr.

Herad: Selje

Emne: Gamal engkultur.

Bygdelag: Stadlandet

Oppskr. av: Ole Kr. P. Fure

Gard: Fure indre

(adresse): Drage Nordfjord

G.nr. 48 Br.nr. 1

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle. For det meste

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):
Etter far, död. 1934, 86 år gammel.

SVAR

1. Ordet eng og utslått, nyttes i blant, men det er innmark og utmart, som er det mest vanlige. Innmark deles igjen, i langhøyteig og småhøyteig. Med langhøyteig menes gjødsla mark. Vi bruker vanligvis ordet "långhøyteig".

Dette med teig, er noget seregent for vor bygd, Fure, og grunnen må vel skrive seg fra at brukene i 1853, (2 bruk,) var utskiftet i teiger. Her er nokså brattlend, med nogen flater nede ved sjöen, slik at alle hesjer stod lagst med disse flater. Slåtten som i det vesntlige forgikk med stutturv (styttrv, som vi sier) blev så utfört på den måte at man tok til nede ved sjöen eller fjæren og slo opp over, "en teig" og rakte den nedover til hesjene. Ved utskiftningen blev så disse "teiger" delt med annenkver på hvert bruk. Ved utskifting i 1889, blev så hele Fure delt i 2 like store bruk men dette med Teig var gått så i vane at en bruker det fremdeles. Rett nok er der navn på hver teig men en sier, langhøyteig. eller långhøyteig.

Tadeng, er mere sjelden brukt og med det menes sers godt gjöslet mark. "Tjukkaste långhöye" kan en også höre enkelte gange.

Andre steder i bygderne heromkring, bruker man ordet "skrinne", i steden for småhøyteig. Med "skrinne" menes smått ugjöslet höy på innmart og marken det vokser på. Skrinnemark.

Ekre, og attelege, er nyttet på steder som har været åker tidligere. Ekre er åker som har været igjenlagd for længer tid siden, eller et sted der har været nyttet som åker. "Attelege" sier man om åkrer som nylig er lagd igjen og tilsådd m. frö.

Nogen serskilt benevnelse på utmarkslått er hér ikke. Ordene, långorvmark, og styttrvsmark, er almindelig nyttet både på innmark og utmark, og menes hvordan der er å slå.

2. Rydjing.

Rydjing av tre og kvist, har ikke været aktuelt her på Fure, men andre steder har nok dette været vanlig for å få slåttemark. Her er lite eller ingen busker og tret, för de senere år.

Stein blev ryddet ned i fjæren langst med sjöen, eller lagt i røyser. Dette har nok været almindelig de fleste steder heromkring, men på mere flat mark, har disse røyser forsvunnet i veiter som er

opptatt for å tørke ut vass=sjuk jord. Serlig i den senere tid er det gjort meget på dette område.

Her på Fure, ramler ned så meget sten, årlig, at vi har nok med å holde vedlike, å få bort de som kommer ned etter hvert.

3. Mosevaksen eng.

Jeg tror ikke der blev gjort noget med mosevaksen eng, undtagen å gjødsle den. Jeg minnes at min ~~Nao~~ nabo la igjen en åker, (omkring 1904) men han nyttet ikke gresfrø, og den stod i mange år hvit og gul av prestekrave. Ellers er det lite åker som er lagt i gjen her, på grunn av at her er så lite flater til åker. Her er sikkert åkrer som er like gamle som stedet. Likevel kan de måle seg med gode nye åkrer i avling.

Far, fortalte, at i hans ungdom, (han var född 1848), var det ikke tale om å sette poteter på god åker, disse blev nyttet til kornavling. Poteter satte man i små åkrelapper, som man kalte "reit". ~~Disse~~ reitene var ganske små, 20 - 50 rutemeter, og lå rundt omkring i utkantene av bruket, eller i urd og ellers hvor, det ikke var muligt å få skikkelig åker for kornavl.

Når man så skulle spise poteter, blev barna formant til å spise kjøt til poteterne og ikke bare poteter, mens nu er det helst motsatt.

Man nyttet hest for å pløyje opp åkrene, og ploegen var av tre, bare en liten jernspiss i forreste kant av veltefjelen, (Jeg hadde 2 slike ploger helt til 1950) samt en gammel harv.

4. Her på gården har været tatt mange grøfter i tidligere tider, og satt med stein. Desverre har de været alt for gryne (lite dype) så mange er blit tett, (gått igjen). Vatning av eng eller åkr har meg bekjent ikke forekommet.

5. Gjødsling.

Det er utelukkende eng, (innmark) som har vært gjødslet, og da alltid med gjødsel som er oppsamlet mens dyrene stod inne. Den gjødsel som dyrene la etter seg på beite, er så lite, at den forsvinner i jorden av seg selv.

Det var gjødsel av sau, geit, gris, kalv og delvis av kjør (kuer), som blev nyttet på innmarken, og her på gården kunne vi ikke bruke hest til transporten, da her er brattlend. Det blev da å bære den i kiper, på ryggen ~~lett~~ (sp. 8)

Etter at man hadde ~~av~~ av ku-gjødsel til åkrene blev resten hatt utover marken, Åkrene blev godt gjødslet, ca. 30 lass på målet. På marken er det mere vanskelig å si, hvilke fremgår av sp. 8.

6. Nogen serskilte navn på gjødslet mark hadde man ikke, uten om "tadeng". Jeg minnes å ha hørt tadböen men det var ikke vanlig bruk.

7. Dette er ukjent her omkring i bygderne.

8. Som nevnt i sp. 5. måtte man bære gjødselen på ryggen, og i kiper, Disse kiperne, var noget annerledes end kiper man nu ser og bruker. De var arbeidet på samme måte, men hadde et annet skap eller fasong. De var mere flatsidete, med en "kjylp" mitt over. Når man skulle få utover gjødselen ved å bære den, tok det mange dager, og arbeidet kunne ikke foregå i allslags veir.

Likeledes skulle karfolket drive sjöen, når dertil var veir. Arbeidet med gjödslingen tok derfor til allerede når nyttårshelgen var over, og fortsatte til ut i første dager av mai, etter som veirforholdene og andre gjøremål tilsa.

Sauggjödsel: Denne blev tatt ut av sauegaren hakket og smuldret små, så små som muligt; likeså med gjödsel av kalv og gris. Gjödsel av geit var små fra för. Etter at den var arbeid små, blev den hatt i kipen, og bærängen til det sted der den skulle tömmes, kunne nok være slik som, men når der var mange som deltok i arbeidet kunne det gå lett forholdsvis, i det man ikke måtte gå så langt opp med neste kipe. Gjödselen blev så slått av kipen i små porsjoner i rekke og rad med 1 til 2 meters mellemrum. Nestemann passet så på å slå sine porsjoner paaselig avstand nedenfor, og slik at de lå imellem de ovenfor. Når gjödselen så hadde ligget nogen dager og var oppbløtt, blev den gjevnet utover med almindelige höyriver, dette kaller vi "å rake mök".

Med ku-gjödsel blev det gått frem på samme måte. Redskap som bruktes til å lesse gjödsel med var greip. Etter hundredårskiftet blev her bare nyttet alm. jerngreip, som nu er i handelen, men tidligere var det greip av tre. Disse var arbeid av eik, og hadde 3 tinder, hvorav den mitterste var forlengelse av skaftet. Jeg husker min far hadde arbeid 2 slike, men de var ikke i bruk det jeg husker. De var ganske nye. Tinderne var omlag 1,1/2- til 2 bred. og så var der 2 stk. bjelker igjenem tingerne överst.

Så var det spader, det var en trefjæl, som var skåret i firkant med skaft oppover å den ene siden. Skaftet var ikke helt ute fra siden, der var en liten innsving för skaftet tok til, og så et spadejern nederst. Dette redskap benyttet man også til å spade om åkrene med. Tror ikke dette eller disse redskaper var i bruk etter 1890, etter siste utsiftning av gården.

Nu foregår transporten av gjödsel noget anderledes. Gjödselen blir transportert med håndvogn eller trillebör, (trillebåre) fra fjös til åker, og forskjellige steder på marken. Derfra blir den så pr. taugbane tatt motbakke. Disse taugbanerne er: Löypestreng oppsatt for anledningen med et håndspel, blir en vanlig sildekasse som går på trinser halet opp over löypestrengen. Bunnen er festet med hengsler, på den ene side, eller ene ende etter som det passer for terrenget., og ved en slå på motsatt side, blir bunnen utløst når kassen er over det sted man ønsker å ha gjödselen. Den må da være så små at det ikke ruller bort. Derfra blir den så brakt videre utover delvis som för ved å bære den kiper eller ved små trillebårer etter som terrenget er, og raket som för med höyriver.

På flatmark blir gjödselen lagt i dunger og spred med vanlige greip. Det er således vanskelig å si noget om mengde av gjödsel pr. mål. Nu tar vi ikke gjödselen utover så tidlig som för, men det har vist seg, at gjödsel som er spred i februar og mars, gir bedre avling en den som er spred senere.

11195

4

9. Fra alders tid har det sikkert vært i bruk å la husdyrene beite marken, såvel eng som utslått, (innmark som utmark). Den viktigste årsak til dette er å spare på inneforingen, derved kan en holde flere husdyr. Gården ligger mot syd, med sol hele året. Sneen ligger lite, enkelte år 8-14 dager helt snefast, andre år et par måneder// som i inneværende år. Når sneen er borte, beiter sauer og geiter ute, men er inne om natten. Man rekner med at sautar halvdelen av året ute, de dager de får være ute. Vårbeitingen er sjelden utover 25 april til 1/5. i bygdene omkring, slippes kjørene på beite, på innmarken, grunnet mangel på for, men her har vi såkalte kulturbeiter, nogen mål jord gjødslet med kunstgjødsel, som vi bare nytter til beite for kuer. Tror ikke at beiting for gjødslingen sin part er i tanker.
10. Engbeiting er stort sett uforandret. Kjørene beiter nu noget minde ute om høsten end tidligere, men ellers som før.
11. De fleste steder blir det ikke gjort noget med slik gjødsel. Den blir liggende og smuldrer av seg selv. Der blir så lite slik gjødsel av den grunn at dyrene er inne i fjøs om natten. På kulturbeite blir gjødselen samlet opp eller raket utover med alm. høyriver.
12. Når kjørene ble skuppet på beite, om våren, var det å leie dem direkte ut av fjøsen til støten opp på fjellet. Der var sommerfjör. Når veiret var godt, ble de stengt inn i en "kvie" av størrelse et par mål jord- fjellhammer på to sider urd på en side og steinmur på 4de siden. Men så langt tilbake som jeg husker, har de alle tider lagt i fjøsen om natten. Stölen (stöylen) er en gressflate på omlag 70 mål, uten nogen dyrkning og uten andre hus end sommerfjøsen. Gjødselen er aldrig blit spred utover og har dynget seg opp i høyde med fjøset, bare en liten elv i regnveir holder den fra å stenge fjøsen. Nu har de to bruk fått utskiftet stöylen, og skal anlegge kulturbeite. Frem til 1946, var det fast regel å gjete besetningen fra morgen til kveld senere har de gått løs uten tilsyn, men fjellet er smalt over og stup på begge sider, så når beiten blir inngjerdet blir de ikke sluppet løs mere.
13. Slik innhegning kaltes "kvie", se 12 ovenfor.
14. Ukjent her.
- 15.-16. Far har fortalt, at der lå vagt i sommerfjøsen opp på fjellet, for å passe kyrne mot björn. Siste björnen bjev jaget herfra omkring 1870 årene. Far gjette sauer og geiter for ulven, og arbeidet da en "lur" av tre, den er oppbevart og bærer årstalet 1864. Den er ca. 50 cm. lang.
17. Er ukjent.
18. Nei. ingen steder heromkring, i bygdene.
19. Berre ordet "stöl"; og med dette mentes her: Der sommerfjøset er, en nogenlunde slett gressslette som ligger nedmelllem bergknauser og liver for veir og vind. Stasjon, for sommerbeitingen, eller noget liknende.
20. Her var ikke ingjerdet slättemark. Ingen sæter, i virkelig mening. De som melket kyrne, gikk hjemmefra og kom hjem både kveld og morgen, og således var hjemme om natten. Man kunne gå opp på 1/2 time högst, og ned igjen på 1/4 time.

11195

21. Av anna gjödsel som vart, og framleis brukast på eng, kan nevnes tare og skjelsand i blanding. Det er ikke alle steder der er høve til å skaffe slik gjödsel. Enkelte strandstrekninger er der fin sand, og der blir lagt frem tare, som så ligg-ger å råtner eller gjærer. Er det fremkommelig med kjöreredskap, blir taren som er blandet med sanden, lesset på vogn, og kjört i dunger, for så å bli tatt igjen på vårparten å kjört utover markerne og spred med greip, som vanlig gjödsel.

På Drage, (nabogård til Fure) er denslags gjödsel nyttet meget. Taren legges i land i januar - februar og mars.

Var der meget tare, og var taren ikke gått i gjæring, sa blev den raket sammen, i første halvdel av mai måned, og kastet i gjödselkjelleren. Var den småfallen smulkret så forsvant den på marken.

Engkulturen her, har vel helst lagt tilbake, da befolkningen mer var basert på sjödrift og mere interessert i den end i jordveien.

Således tok man ikke til å slå försiste dage i juli eller første dage i august. Hesjetörking var lite nyttet, bare bakketörking av høy for det meste, og var veiret vanskelig kunne slåttonnen dra ut til senhöstes. Likevel slo man ikke bare innmarken, men like store vidder i utmarken.

Utmarken var felles eiendom og blev slått i fellesskap av begge brukene på Fure. Når så höyet var tört blev det bytt, ved at man laget "löder" av det. Dv.v.s. kjemmet en kjemme høy inntil sine fötterca. 1 m. bred, En mann laget 2 slike "löder" eller kjemmer, som skulle være like. En såg bort og skulle si hvem som skulle ha den ene eller den andre, etter som der blev pekt på en av "löderne"; dette kalte man- å ta i blinde.

Slike löder brukes også i senere tid, vanligvis går der 5 slike "löder" i en bör (böre) og en "böre" veier fra 45 til 60 kg. tört høy.

Her på Fure må höyet bæres på ryggen fra marken til låven ("laden") også nu.

Nu slåes der lite eller intet i utmarken, mens innmarken blir slått 2 gange. Förste gang som høy og annen gang som hå ("ho")

Til underlegg under sau, gris og kalver, tar man "einestabbe" en slags blomart. Denne vokser i utmarken i store mengder, og tas når den en gulnet om hösten. Den suger til seg land, og gjør det lettere å smuldre gjödselen, og så smuldrer den bort på marken så en slipper å rake rein marken etter gjödslikgen.